

NEDERLANDS TIJDSCHRIFT VOOR VELDBIOLOGIE
OPGERICHT DOOR E. HEIMANS, J. JASPERS JR EN JAC. P. THIJSSE

De betekenis van de Avelingen

J. VAN DER STRAATEN.

Onder de Avelingen wordt een gebied verstaan, dat westelijk van Gorinchem langs de Merwede ligt. Het is een buitendijks terrein in de gemeenten Gorinchem en Hardinxveld-Giessendam. De noordelijke rivierdijk liep in de Middeleeuwen vlak langs het huidige zomerbed van de rivier. In 1957 kreeg men moeilijkheden met deze dijk en werd hij opgegeven. De nieuwe dijk kwam verder naar het noorden. Het toen prijsgegeven gebied is de Avelingen (1). Meestal onderscheidt men van Oost naar West: de Gorinchemse of Gorkumse Avelingen, in hoofdzaak onbekade hoge oeverwalgrienden, de Dordtse Avelingen, een buitenpolderdijk met grienden en weiden, het Avelingerdiep, een aan één zijde afgesloten oude rivierarm,

de Zwetplaat, een hoge plaat, en de Bout in het westen, welk stuk veel overeenkomst met de Gorkumse Avelingen vertoont. Het een en ander is na te gaan op bijgaand kaartje (fig. 1).

Het gebied heeft reeds vroeg in de belangstelling van biologen gestaan. In het Gedenkboek Dr. Jac. P. Thijsse vinden we reeds een artikeltje met weinig exacte gegevens over het gebied (2). Later vestigen Kern en Reichgelt de aandacht op de botanische betekenis van het griendencomplex (3).

Braaksma noemt het als een terrein, dat belangrijk is in avifaunistisch opzicht (4). Een bespreking van avifauna en hogere planten van het gehele gebied, gebaseerd op inventarisaties, is tot op heden echter niet

verschenen.

Gezien de bedreiging waaraan het gebied bloot staat, waarover later meer, werd besloten het gebied uitgebreid te inventariseren op vogels en hogere planten. Hiervoor werd het gebied ongeveer 200 maal bezocht, hoofdzakelijk in de jaren 1967-1969. Tevens mochten wij waarnemingen ontvangen van N. Aanen, J. van Andel, G. H. J. de Kroon, R. Meijer, B. R. Riemersma, G. J. Slob en C. Versloot. In de Biesboschwerkgroep werd een rapport uitgebracht over deze inventarisaties.

Hier is het echter de bedoeling om in het kort in te gaan op de grote betekenis, die het gebied heeft voor vogels en hogere planten. Juist nu in de laatste jaren veel gebieden verloren gaan of dreigen verloren te gaan is het zeer gewenst, dat we in ieder geval weten waarom een gebied belangrijk is en wat de waarde van het gebied in biologisch opzicht is. Dan weten we tenminste, waarom we ons inzetten voor het behoud en welke gebieden eigenlijk onder geen voorwaarde verloren mogen gaan. Door de vele inventarisatie-bezoeken die aan de Avelingen gebracht werden, kon een inzicht verkregen worden in de diverse aspecten van het gebied. We stellen ons voor eerst aandacht te besteden aan de broedvogels, daarna aan de wintergasten en tenslotte iets over de vegetatie te vertellen.

Hoewel het gebied een enigszins eenzijdige indruk maakt, is het aantal broedvogelsoorten toch hoog te noemen, nl. 73 op een oppervlakte van ruim 200 ha. Bij inventarisaties in Midden-Nederland, verricht voor de toekomstige Avifauna van Midden-Nederland, bleek dat slechts weinig gemeenten boven de 70 broedvogelsoorten komen. Het gebied is dan ook niet zo eenzijdig als het oppervlakkig lijkt; dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door de vele gradiënten die in het terrein aanwezig zijn. Zo herbergt het,

hoewel het een Biesboschachtig karakter heeft, soorten die over het algemeen meer in de binnendijkse gebieden te vinden zijn, zoals Fuut, Dodaars, Woudaapje, Blauwborst, Snor en Sprinkhaanrietzanger. Dank zij de weilanden zijn de weidevogels ook goed vertegenwoordigd. Voor een bespreking van de broedvogels waren o.i. de onderstaande soorten het belangrijkste. Uiteraard komen ook allerlei andere typische soorten van dit milieu voor. Het zou echter te ver voeren, daar uitgebreid op in te gaan. De Fuut broedde in 1967 op een klein plasje van iets minder dan 1 ha in de Dordtse Avelingen. Waarschijnlijk broedt hij ook regelmatig in de kreken van de Gorkumse Avelingen. Nestvondsten zijn ons daar echter niet bekend. Het broeden in deze kreken, waar aan het eind slechts horizontaal tij optreedt, zou in overeenstemming zijn met het broeden in de Sliedrechtse Biesbosch (5), waar hij ook in wateren met vertraagd tij broedt. Het mogelijke broedbestand in de Gorkumse Avelingen is 2 paar.

De Dodaars broedt bijna elk jaar in één paar in één van de plasjes van de Dordtse Avelingen. Het is zeer moeilijk om daar een nestvondst te doen. De oevervegetatie belemmert het uitzicht sterk en maakt het plasje moeilijk bereikbaar.

In dit plasje broedt ook steeds één paar Woudaapjes in de oevervegetatie. Voordat de brug over de Merwede gebouwd werd, broedden daar in plasjes ook regelmatig Woudaapjes, maar dit is helaas verleden tijd. Wel worden in de rietvelden en grienden van de Gorkumse Avelingen een enkele maal Woudaapjes gezien. Het is echter zeer de vraag of ze er broeden, dit zal ten hoogste incidenteel het geval zijn.

De Roerdomp broedt wel buitendijks in de rietvelden van de Gorkumse Avelingen en de Bout, op elke plaats meestal één paar. Incidenteel broedt hij ook in een plasje

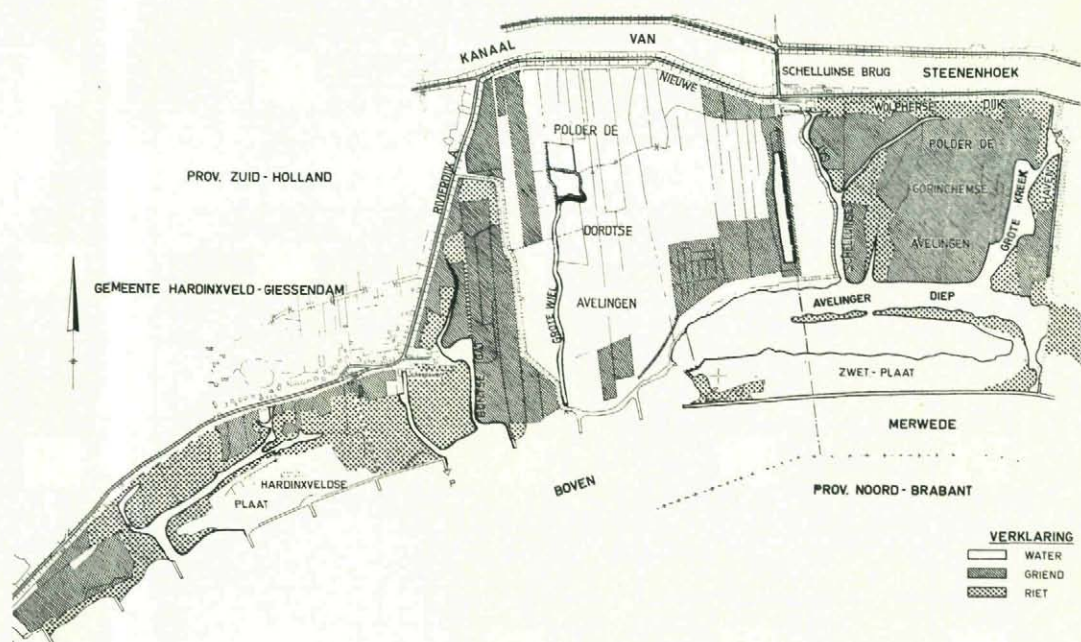

Fig. 1. Het gebied van de Dordtse en Gorinchemse Avelingen met omgeving.

van de Dordtse Avelingen. Over het algemeen bestaat de indruk, dat de Roerdomp zich buitendijks veel beter aan de getijdeninvloed kan aanpassen dan het Woudaapje. Hoogstwaarschijnlijk broedt de Roerdomp op de oeverwallen van de krekken, waardoor de aanpassing aan het getij gemakkelijker zal zijn.

In 1967 broedde er waarschijnlijk een Wintertaling langs het Avelingerdiep. Hoewel het nest niet gevonden werd, is het, gezien het gedrag van een paartje in de loop van de broedtijd, wel waarschijnlijk dat er sprake was van een broedgeval.

De Zomertaling broedt in dit gebied in groot aantal. Er werden nl. 14 paar broedend vastgesteld. Ook de Slobeend is met 7 paar redelijk vertegenwoordigd. In 1967 was een broedgeval van de Krakeend zeer waarschijnlijk. Het wijfje werd fel alarmeerd waargenomen.

Interessant is ook het broeden van de Bergeend in houtmijten. Dit broeden sluit

aan bij het broeden in de Biesbosch, zoals vermeld in de Avifauna van Noord-Brabant (6). Van deze broedsels komt meestal niet veel terecht, daar de houtmijten gewoonlijk in de loop van mei verwijderd worden.

Zoals in zo veel buitendijkse gebieden langs de Waal (7) is hier in juni ook de typische snerp-roep van de Kwartelkoning te horen. Het gebied herbergde vier paar. Helaas is het weidegebied in de Gorkumse Avelingen, waar drie paar nestelden, gedoemd industrie-terrein te worden. Daar zullen ze dan ook niet meer te horen zijn. Het voorkomen in deze gebieden van een zeer biotoopgevoelige soort als de Kwartelkoning laat zien dat gunstige levensvoorwaarden daar nog voor vele vogels aanwezig zijn. De veeteelt wordt er ook veel extensiever bedreven dan binnendijs, terwijl elke winter het gehele gebied onder water stroomt. Dergelijke terreinen zijn in Nederland erg schaars geworden, maar tussen de dijken van onze grote rivieren liggen ze nog steeds.

Uiteraard is ook een behoorlijke weidevogel-populatie aanwezig. De Watersnip broedt er slechts incidenteel. In de uiterwaarden zien we vaak een hoge bezetting van Tureluurs en Scholeksters. Ook hier is dit het geval: Scholekster (3-4), Tureluur (4), verder Grutto (6) en Kievit (8-10).

De Waterral is in de broedtijd regelmatig te horen in het verlandingsgebied van het plasje in de Dordtse Avelingen. Het is ons echter nooit gelukt een broedgeval vast te stellen in de oeverwalgrienden. In de trektijd en in de winter zitten tot enkele tientallen Waterrallen in deze grienden. Het broeden lijkt ons echter twijfelachtig. Waarschijnlijk is de Waterral te veel grondbroeder om de getijden-invloed daar te kunnen overbruggen. Dit in tegenstelling tot het Waterhoentje, dat juist in deze grienden graag broedt. Voor het hele gebied kwamen we zeker op 50 paar. Ze broeden daar graag in de ruigte of in knotwilgen, die iets scheef gezakt zijn.

Het aantal Ransuilen is vooral afhankelijk van het aantal muizen dat in het bewuste jaar voorkomt. Daardoor schommelt het aantal broedparen van de Ransuil nogal. Meestal broeden er 1-2 paar, in goede jaren waarschijnlijk meer. Het broedbestand van de Bosuil, die een veel gevarieerder menu heeft, is veel minder aan schommelingen onderhevig. Het aantal broedparen in het gebied is meestal 4-5. Een dergelijk relatief hoog aantal — het gebied heeft een oppervlakte van 200 ha — is kenmerkend voor het rivierengebied. Bij andere inventarisaties in het rivierengebied bleek ons, dat de dichtheid van de Bosuil hier wel erg hoog is. Een dichtheid van 1 paar op minder dan 100 ha is zelfs bij grotere oppervlakte geen uitzondering.

Langs het Avelingerdiep ligt een hoge wal, die ontstaan is door ontgronding van een deel der Zwetplaat. In deze wal broeden

35-40 paar Oeverzwaluwen. In de provincie Zuidholland is de Oeverzwaluw beslist een weinig voorkomende broedvogel, door gebrek aan nestgelegenheid. Het is dan ook verheugend, dat deze broedplaats een permanent karakter heeft, zodat ze wel zullen blijven broeden.

De Gele kwikstaart, die met 14 paar vertegenwoordigd is, is een vogel met een zeer eigenaardig verspreidingspatroon. Er zijn uitgestrekte polders in de Alblasserwaard, waar geen enkele Gele kwikstaart broedt, terwijl deze in andere ogenschijnlijk soortgelijke polders wel regelmatig broedt. Bij inventarisaties kwam wel vast te staan, dat buitendijks terrein sterk de voorkeur heeft en de dichtheid per 100 ha daar ook bijna steeds het hoogste is.

De Grote karekiet was in 1968 met twee paar vertegenwoordigd. Snor en Sprinkhaanrietzanger kwamen voor de aanleg van de brug over de Merwede regelmatig als broedvogel voor. Nu broeden ze slechts incidenteel in maximaal één paar in de verlandingszone van het plasje in de Dordtse Avelingen. Het broeden van de Blauwborst is nogal wisselvallig. In 1967 werden zeven broedparen geteld, maar in 1968 slechts één. Ze broeden in ruige grienden, die niet te hoog mogen zijn. Daar de Blauwborst grondbroeder is, zal het biotoop in dit gebied wel min of meer marginaal zijn. Dan is het ook begrijpelijk, dat het broedbestand juist hier sterk schommelt. Waarschijnlijk zal deze soort profiteren van de afsluiting van de zeegaten, waardoor het getij grotendeels zal wegvallen. Het is te verwachten, dat voor andere soorten als Woudaapje, Snor, Sprinkhaanrietzanger, Fuut, Dodaars e.d. de voormalige getijdengebieden dan aantrekkelijker zullen worden. Het is dan ook zaak hieraan in de toekomst de nodige aandacht te besteden.

Van de zangertjes zijn vooral die soorten

het talrijkst, die in de ruige, natte grienden hun optimale biotoop hebben. Ze komen in de volgende aantallen voor: Tuinfluiter (35-40), Kleine karekiet (35-40), Fitis (35-40), Bosrietzanger (15-18), Rietzanger (9-11), Tjiftjaf (4), Grasmus (4) en Spotvogel (3). Van de mezen valt vooral het grote aantal Matkopmezen op, nl. ongeveer 15 paar. Ze zijn hier net zo algemeen als de Koolmees (14-18), terwijl de Pimpelmees met 4 paar wel erg in de minderheid is. In het rivierengebied vormen oude griendcomplexen dan ook het optimale biotoop voor de Matkopmezen.

Bij de vinkachtigen valt vooral het grote aantal Kneuen (50-65) en Rietgorzen (22-26) op. De Kneuen broeden vooral graag in gehakte lotgrienden. Het is typisch, dat de Vink niet in dit uiterwaardengebied voorkomt, terwijl de Groenling met 4 paar vertegenwoordigd is. De Groenling broedt hier vooral aan de rand van oude grienden, waar enkele hoge wilgen de verticale dimensie versterken.

Zowel de Vlaamse gaai als de Ekster, die hier in de broedtijd onvoorstelbaar schuw en stil zijn, brengen hun jongen in de grienden groot. Hoewel jagers hun best doen deze nesten te verstoren, lukt dit vaak niet door de moeilijke bereikbaarheid ervan. Van beide soorten komen meestal twee paren tot broeden.

Niet alleen als broedgebied voor een aantal belangrijke soorten, maar ook als overwinteringsgebied en pleisterplaats voor vele eenden en steltlopers is het terrein van belang. In winter en voorjaar hangt het aantal vogels dat gebruik maakt van het terrein, vooral af van de hoogte van de waterstand. Daar het gebied buitendijks ligt, stroomt het nl. bij hoge waterstanden onder. Vooral de laatste jaren gebeurt dit regelmatig. Bij normale waterstanden speelt vooral het Avelingerdiep een belangrijke rol. Fuut, Do-

daars, Tafeleend, Kuifeend, Pijlstaart, Wintertaling en Wilde eend maken er dan, hoewel niet in grote aantallen, gebruik van. Tijdens en na hoog water is het terrein veel belangrijker voor waterwild. Voor de belangrijkste soorten zijn de maxima dan als volgt: Fuut (50), Wilde eend (1000), Wintertaling (1500-2000), Smient (50-100), Pijlstaart (500), Slobeend (100), Kuifeend (1000), Tafeleend (1000), Bergeend (20), Knobbelswaan (20), Kleine zwaan (50), Meerkoet (1000), Kievit (200), Watersnip (300) en Grutto (700).

Hieruit blijkt wel, dat de invloed van de Delta vrij groot is. Soorten als Pijlstaart en Wintertaling hebben hun belangrijkste gebieden in de Delta liggen, langs de grote rivieren komen ze veel minder voor. De Kuif- en Tafeleenden bereiken hun grootste aantallen daarentegen vooral langs de Waal.

Uit het een en ander blijkt wel, dat het gebied voor vogels vooral interessant is als overgangsgebied tussen de Delta en de grote rivieren. Voor waterwild is het terrein 's winters van grote betekenis, zoals uit de aantallen blijkt.

Ook de vegetatie is van voldoende belang om er enige aandacht aan te besteden. In de griendcomplexen valt vooral het Biesboschachtige karakter op. Meestal zijn het hoge onbekade oeverwalgrienden, waarin soorten als Dotter, Bittere veldkers, Stijf barbakruid, Knoopbloemig moerasscherm, Grote engelwortel e.d. opvallen. Bij hoge vloed lopen deze grienden onder, wat uiteraard sterk het aspect van de vegetatie bepaalt. Bij de afsluiting van de zeegaten zal het getijdenverschil grotendeels wegvallen. Dat wil echter niet zeggen, dat dit het gebied onbelangrijk zou maken. De natuurlijke rijkdom is te groot om van deze factor alleen af te hangen, bovendien krijgen vele soorten nu betere mogelijkheden.

Een tweede belangrijk facet vinden we op de

Zwetplaat en de Hardinxveldse Plaat. Hier vinden we elementen van het Glanshaververbond, zoals Frans raai gras, Scherpe boterbloem, Veldzuring, Margriet, Tweejarig streepzaad, Wilde peen en Oosterse morgenster. Het Dravikverbond is hier echter ook vertegenwoordigd met soorten als Kruisdistel, Kattedoorn, Sikkellklaver, Grootbloemcentaurie e.d. De laatste jaren worden deze platen beweïd, wat een nivellerende invloed op de vegetatie heeft.

Het weidegebied in de Dordtse Avelingen is veel meer een cultuurgebied, waarvan de vegetatie niet zo rijk is als van de andere delen.

De kribben vertonen een zeer rijk geschaakte bloemenweelde in de nazomer. Vooral Kattestaart, Grote engelwortel, Wilde bertram, Moeraskruiskruid en Lansetbladige aster komen dan massaal voor. Toen Thijssse zijn Verkade-albums schreef was Nederland veel rijker aan planten dan tegenwoordig. Als we de prachtige plaatjes bekijken, denken we vaak dat deze bloemenweelde in ons land niet meer voorkomt. Dit geldt echter niet voor de plaatjes van de kribben; de kribben zijn nog net zo mooi als in Thijssse's tijd. Alleen zult U op de plaatjes tevergeefs de Grote engelwortel zoeken, die nu massaal voorkomt.

Het zou te ver voeren hier in te gaan op allerlei vegetatie-typen, die in het terrein te vinden zijn. Wij volstaan met het noemen van enige belangrijke soorten, die er aangetroffen werden. Veel van deze soorten zijn typerend voor het getijdengebied of voor de graslanden langs de grote rivieren. Wij vonden er o.a.: Blauw walstro, Aardbeïklaver, Ruige leeuwetand, Vogelmelk, Wilde marjolein, Driekantige bie, Zeebies, Dauwnetel, Groot springzaad, Weidekervel, Gele kamille, Hongerbloempje, Herts munt, Kleine leeuwbeï, Maskerbloem, Wilde kaardebol,

Wit vetkruid, Zacht vetkruid en Zandscheefkelk.

Bij onze inventarisaties stelden we 367 soorten hogere planten vast. Hieruit blijkt, dat de soortenrijkdom ten opzichte van de oppervlakte zeer groot is en ongeveer vergeleken kan worden met de duinen van Voorne (8).

Nu we gezien hebben hoe groot de biologische waarde van het gebied is op allerlei terrein, is het wel te betreuen, dat de gemeente Gorinchem dit terrein wil omvormen tot industrieterrein. De argumentatie hiervoor is altijd geweest, dat het terrein biologisch weinig betekenis heeft en dat Gorinchem grote behoefte heeft aan industrieterrein, dat aan diep vaarwater gelegen is. Wij menen, dat het eerste argument aan de hand van onze onderzoeken volkomen onhoudbaar is gebleken. Zolang de gemeente Gorinchem de uitgifte van bestaand industrieterrein dat aan diep vaarwater gelegen is, hoofdzakelijk verricht aan industrieën die overal elders gevestigd kunnen worden, overtuigt het tweede argument ons ook niet sterk. Het is dan ook te hopen, dat op dit punt het gezonde verstand zegeviert en de dreiging van dit zo belangrijke gebied afgewend wordt. Het zou dan nog vele jaren kunnen fungeren als belangrijk onderzoeksterrein, terwijl er ook recreatie-mogelijkheden op beperkte schaal aanwezig zijn. Het natuurlijk milieu is in ons land zo'n schaars goed geworden, dat de economische waarde daarvan moeilijk overschat kan worden. Anderen hebben reeds vele malen op het belang van het natuurlijk milieu voor de mens gewezen. Deze motieven zijn sterk genoeg om het gebied op economische gronden de bestemming van natuurmonument te laten houden en de oppervlakte van het reservaat uit te breiden.

Litteratuur:

1. Vink, T. De Rivierenstreek: 718-719.
2. Van der Steen, J. C., 1935. De grienden bij Gorinchem. Gedenkboek Dr. Jac. P. Thijssse: 56.
3. Kern, J. en Th. Reichgelt, 1952. Onze rievieroever, schatkamers van de floristiek. De Levende Natuur 55: 106-115 en 126-134.
4. Braaksma, S., 1963. De Vogels van onze grote rivieren. Natura 60: 63-69.
5. Verhey, J. e.a., 1961. De Biesbosch, land van het levende water: 205.
6. Van Erve, F. J. H., 1967. Avifauna van Noord-Brabant.
7. Van der Straaten, J. en R. Meijer, 1969. Het voorkomen van de Kwartelkoning in het stroombed van Waal en Boven-Merwede. Limosa 1969: 1-15.
8. Adriani, M. J. en E. van der Maarel, 1968. Voorne in de branding.

Een hydrobiologisch onderzoek van de Renkumse Beek

N. P. BOVÉE-MEIJN.

(Afd. Natuurbeheer Landbouwhogeschool Wageningen)

Rijksinstituut Natuurbeheer Bericht nr. 1

Toen mij in het kader van mijn studie in de milieuhygiëne aan de Landbouwhogeschool te Wageningen door Prof. Dr. M. F. Mörzer Bruijns de opdracht werd gegeven, een hydrobiologisch onderzoek te verrichten aan de Renkumse Beek, heb ik deze opdracht met enthousiasme aanvaard, mede omdat een onderzoek aan koel beekwater in de zeer warme zomermaanden van 1969 erg aantrekkelijk leek. Reeds bij de voorbereiding van het onderzoek trof mij een beschrijving in De Levende Natuur 15, 1910, van E. Heimans (1), waarin deze verhaalde op een fietstocht langs de Veluwezoom verrast te zijn door de schoonheid van de Renkumse Beek, waarbij zowel het omringend landschap als de helderheid van het beekwater hem deed besluiten een wijle aan de beek te vertoeven. Dit gaf hem bovendien de gelegenheid, de aanwezigheid van de zeldzame Beekprik waar te nemen.

Mocht dit alles in 1910 reeds een reden zijn geweest zich een lentemiddag bij de beek

op te houden, in prehistorische tijden heeft het koele, heldere bronwater ook aanleiding gegeven tot vestiging en verblijf rondom de beek. De oudste vondsten die duiden op bewoning, dateren uit de Jongere Steentijd (3000-1400 v. Chr.). Daarnaast zijn ook overblijfselen gevonden uit de Bronstijd, IJzertijd, Romeinse tijd en Middeleeuwen. Verschillende soorten aardewerk, alsmede urnenvelden en grafheuvels zijn nu de resten van destijds intensieve bewoning.

De beek is, sinds het ontstaan tijdens en na het Riss- en Würmglaciaal, aan vrij veel menselijk ingrijpen onderhevig geweest. Een interessante beschrijving hiervan is te vinden in De Veluwezoom door Roorda van Eysinga (4).

Het oudste gedeelte van de beek met een nog vrij natuurlijk karakter, ligt in de laagste plaatsen van het beekdal, waar het grondwater dicht aan de oppervlakte komt en daar drassige broekige plaatsen en een beekje vormt.